

О. Г. ШАПОШНИКОВА, О. В. БОДЯНСЬКИЙ

КАПУЛІВСЬКИЙ ЕНЕОЛІТИЧНИЙ МОГИЛЬНИК НА НИЖНЬОМУ ДНІПРІ

Напрвесні 1961 р. при черговому огляді узбережжя Каховського водоймища О. В. Бодянським відкрито могильник біля с. Капулівка Нікопольського району Дніпропетровської області.

Зараз, після піднесення рівня дніпровських вод, важко уявити собі топографію місцеположення могильника. Певно, це був край високого

Рис. 1. Вид на частину розкопаних поховань Капулівського могильника.

плато з невеликим мисом при впадінні р. Чортомлик в Дніпро. Поверхня сучасного берега Дніпра має схил на схід, тобто до річки.

Кістяки поховань виявились на глибині 1,2—1,3 м у відслоненнях світлопального лесуватого суглинку. На жаль, значна частина могильника зруйнована¹. У 1962 р. тут досліджено 25 поховань² (рис. 1).

В розкопаній частині берега ґрунт являє собою сучасний нанос завтовшки 0,5 м, далі йде шар гумусованого суглинку, а ще нижче — лесовидний суглинок. Вже в основі гумусованого шару траплялись окремі знахідки. Так, на глибині 0,7 м виявлено уламок шліфувадла (рис. 2, 4), нуклеус темно-сірого кольору (рис. 2, 6) та поодинокі грудочки вохри.

¹ В жовтні 1961 р. О. В. Бодянський розкопав розкопки могильника, але хвилі Дніпра відрізали відкрити ним частину поховань.

² В розкопках брали участь О. Г. Шапошникова, О. В. Бодянський, С. Круц-Жиляєва.

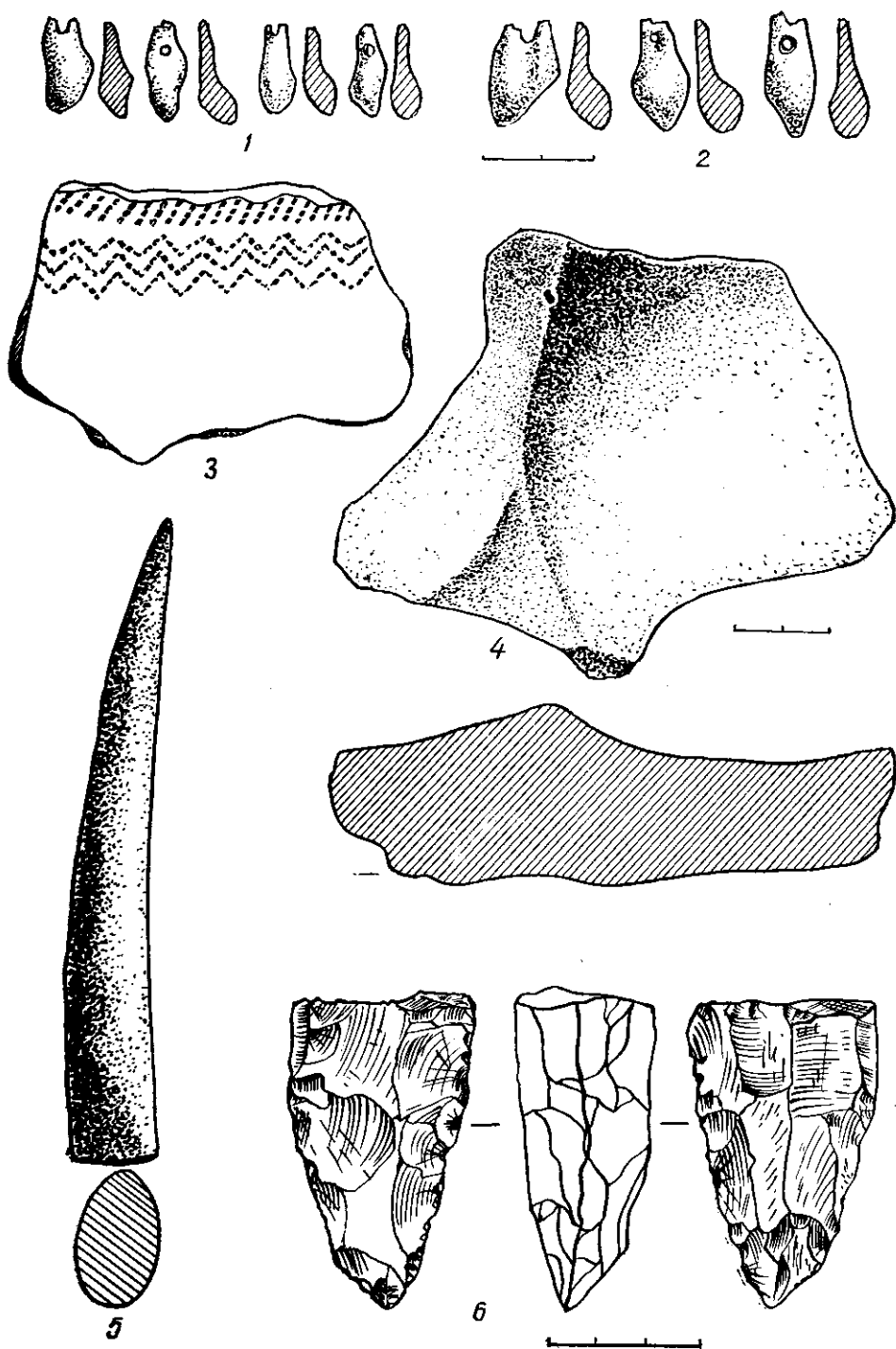

Рис. 2. Інвентар з Капулівського могильника.

Контури поховальних ям майже не були помітні. Це у свій час помітив М. Я. Рудинський при розкопках Вовнизького могильника³. В даному випадку також можна говорити про якесь канавоподібне заглиблення від багаторазового копання могильних ям, закладуваних щільно одна біля одної. Іноді простежувались ями човноподібної форми.

Фарбування вохрою поховальних ям та небіжчиків не було інтенсивним, як в неолітичних могильниках Надпоріжжя⁴. Окремі зернятка-грудочки вохри траплялись по всій площі розкопок.

Поховання розміщені в один ряд вздовж обриву сучасного берега, в напрямку північ-південь. Одне з них знаходилось трохи обабіч. Деякі поховані лежали одне над одним, утворюючи немовби два яруси. Значна частина поховань пошкоджена повторними захороненнями, лише деякі з них збереглися в анатомічному порядку.

Кістяки лежали на спині у випростаному положенні, головою на схід, із зведеними в колінах ногами; у деяких з них були дуже стулені кістки стоп (поховання № 9); в одному випадку була злегка зігнута в коліні права нога (поховання № 1). Частина похованих була із зігнутими в ліктях руками, іноді покладеними на таз (поховання № 2, 5, 9, 13); у деяких тільки права рука зігнута в лікті і покладена на таз (поховання № 4, 17, 21, 22). Іноді спостерігалась певна увігнутість положення кістяків (поховання № 21, 22, 13).

Нижче подаємо опис окремих поховань.

Поховання № 1 знаходилось під південною стінкою розкопу, трохи в стороні від решти поховань. Кістяк лежав на спині з випростаною лівою ногою і злегка зігнутою в коліні правою. Руки витягнуті вздовж тулуба. Орієнтований головою на схід. Кістяк не пофарбований, але поблизу таза знайдено окремі зернятка вохри. Біля черепа знаходився невеликий горщик з домшкою черепашок і згладженими внутрішньою і зовнішньою поверхнями. Сліди від згладжування помітні на вінцях у вигляді смуг, що йдуть від краю до його основи. Високі прямі вінця горщика чітко переходять до опуклого тулуба з невеликим плоским денцем. Вінця оперізані орнаментом з відбитків гребінчастого штампу (рис. 3, 2).

Поховання № 2. Череп лежав у самому обриві і частково обвалився. Кістяк зберігся непогано. Похований покладений на спині, головою на схід, ноги випростані. Руки злегка зігнуті в ліктях і покладені на таз.

Поховання № 3. Кістяк поганої збереженості. Від нього лишилися лише гомілкova і берцові кістки, що лежали в анатомічному порядку. Майже впритул до гомілкових кісток поховання № 2 лежав череп. Поховання № 3 було зруйноване пізнішим (№ 4), тому череп цього поховання попав у засипку.

Поховання № 4 знаходилось на 0,3 м глибше від решток поховання № 3, черепом на схід, обличчям на південь, на спині з простягнутими ногами. Права рука злегка зігнута в лікті. При розчистці виявлені окремі зернятка вохри. Сліди вохри помічались на тазових кістках і зап'ясті.

Поховання № 5 відкрите на глибині 1,3 м (на 0,9 см нижче від зруйнованих ним поховань 7 та 8). Кістяк лежав на спині з випростаними і зведеними ногами, головою на схід. Руки зігнуті в ліктях і покладені кінцівками на таз. Кістяк, певно, жіночий. Череп хорошої збереженості, але частина обвалилася. На правій гомілці лежала в анатомічному порядку плечова кістка лівої руки поховання № 4. Під ліктьовою кісткою знаходився уламок посудини, прикрашений відбитками гребінчастого штампу у вигляді горизонтального ряду та зигзагів

³ М. Я. Рудинський. Перший Вовнизький неолітичний могильник.— АП, т. VI. К., 1956, стор. 151.

⁴ Д. Я. Телегин. Могильники днепро-донецкой неолитической культуры и их историческое место.— СА, № 1. М., 1966, стор. 3—13.

(рис. 2, 3). Уламок аналогічний до кераміки пам'яток типу Середній Стіг II (Балка Квітяна). При розчистці поховання знайдено черепашку Упію.

Поховання № 6 — дитяче. Воно лежало поверх поховання № 5 на глибині 1,2 м. Очевидно, за часом воно пізніше поховання № 5. Про це свідчить той факт, що поховання № 6 залягало на залишках поховання № 7, яке перекривало поховання № 5. Нижні кінцівки поховання № 6 знаходились на черепі поховання № 7.

Поховання № 7. Кістяк лежав на спині у витягнутому положенні, під кінцівками ніг дитячого (№ 6) поховання, черепом на тазових кістках поховання № 5. Орієнтований головою на схід. При розчистці знайдені ледве помітні зернятка вохри.

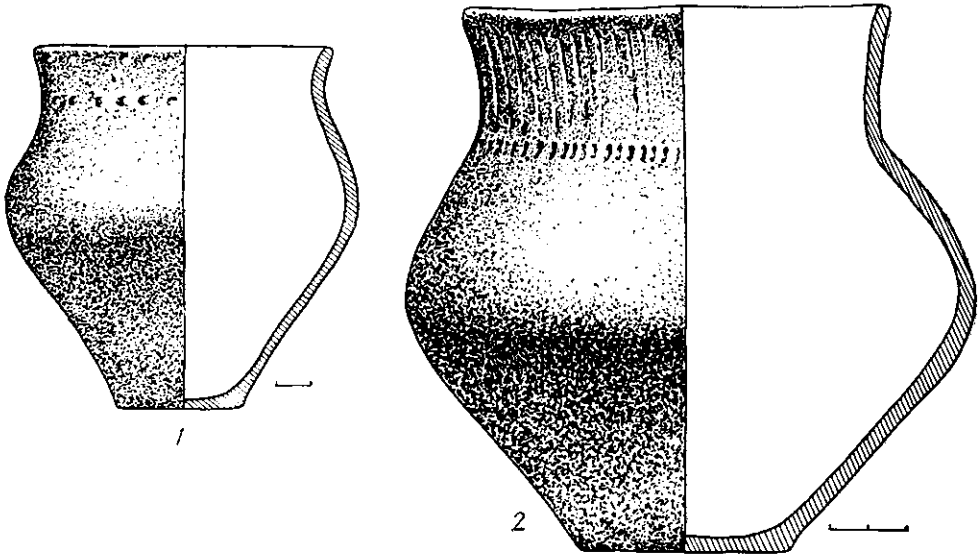

Рис. 3. Посуд з Капулівського могильника.

Поховання № 8. Залишки кістяка лежали безладно серед суцільного шару кісток товщиною 0,3 м. Ці зруйновані поховання становили перший ярус поховань.

Поховання № 9 знаходилось на тому ж рівні, що й поховання № 5, поруч з ним. Кістяк лежав на спині з випростаними ногами, руки зігнуті в ліктях і покладені кінцівками на таз, причому ліва перекриває праву. Череп частково обвалився.

Поховання № 10 лежало на глибині 1,2 м головою на схід, з випростаними ногами. Воно частково зруйноване: плечові кістки лежали між гомілками. Череп було змито водою. Це поховання найбільш інтенсивно пофарбовано. Кістяк лежав поверх поховання № 9, що свідчить про його дещо пізніший час. Поруч, з правого боку, знаходився щільний шар (0,3—0,4 м) кісток від порушених поховань.

Поховання № 11 виявлено на північ від кістяка № 10. Череп, порівняно непоганою збереженості, лежав на лівій скроні. Збереглась також променева кістка з гомілкою і ступнею, що лежали в анатомічному порядку. Виходячи з положення кісток, що збереглись, похований лежав на спині, ноги випростані, головою на схід.

Поховання № 12 представлене черепом немовляти, дуже пофарбованим, що лежав обличчям вниз. Поруч знаходились дрібні кісточки.

Поховання № 13 знайдено на глибині 1,25 м. Череп припіднятий. Тулуб, як і в більшості поховань — вгинається. Кістяк лежав на спині з випростаними ногами, руки злегка зігнуті в ліктях. Він частково зруйнований дитячим похованням № 14. Поблизу правої плечової кістки

знаходились берцові, гомілка зрушена. Таз частково зруйнований. Хребці, ребра, ключиця лежали в засипці над похованням № 14. Непорушеними були права променева кістка і ступні ніг з пальцями, грудні кістки, череп, ліва рука. При розчистці зустрічались невеличкі зернятка вохри та три створки черепашок.

Поховання № 14 — дитяче. Про його пізніше походження свідчить те, що воно знаходилося над похованням № 13. Кістяк орієнтований головою на схід, череп злегка припіднятий, тулуб увігнутий, ноги випростані. Поблизу грудної клітки помічено сліди фарби.

Поховання № 15—16 парне — жіноче і дитяче. Кістяки лежали в човноподібній неглибокій ямці на глибині 1,18 м. Кістяк дорослого орієнтований головою на схід і повернутий обличчям на південний захід. Він лежав на спині з випростаними і зведеними ногами. Кінцівки ніг впирались в стінку ямки. В похованні жінка немовби лівою рукою обіймала дитину — кінцівки лівої руки лежали на тазових кістках дитини, а права рука — поверх дитячого кістяка. Між ребрами виявлено кістяний наконечник спису (рис. 2, 5). Кістяк дитини лежав на кістках дорослого. Череп дитини на грудях жінки, обличчям на північний захід. Руки злегка зігнуті, ноги випростані. Складається враження одночасового захоронення. Череп дитячого кістяка інтенсивно пофарбований.

Поховання № 17 залягало поруч і трохи нижче від поховання № 15—16, на глибині 1,3 м. Кістяк лежав на спині з випростаними ногами, головою на схід. Ліва рука простягнута вздовж тулуба, права зігнута в лікті, покладена кінцівкою на таз. Кістяк не пофарбований.

Поховання № 18. Залишився тільки череп. Кістяк, певно, становив перший «ярус» і був зруйнований похованням № 17.

Поховання № 19. Воно виявилось безпосередньо під похованням № 17 на 15 см нижче від нього. Кістяк дорослого лежав на спині, головою на схід. Ноги випростані, кінцівки дуже зведені. Руки зігнуті в ліктях і покладені на таз. При розчистці знайдено окремі зернятка вохри.

Поховання № 20. По рівню залягання, а також по своєрідній цементації черепів належить до поховань першого ярусу. Воно виявлено на глибині 1,2 м в положенні на спині з випростаними ногами, головою на схід. Череп лежав на берцових кістках.

Поховання № 21 виявилось на глибині 1,1 м, головою на схід, обличчям на південний захід. Руки злегка зігнуті в ліктях: кінцівка правої лежала на тазі, лівої — під тазом. Випростані і зведені ноги впирались в край ямки. При розчистці виявлено підвіску з зубів оленя.

Поховання № 22. Кістяк лежав на глибині 1,3 м у випростаному положенні, головою на схід, обличчям на південь. Ноги випростані, ступні щільно зсунуті. Кінцівки впирались в дно човноподібної ями. Руки витягнуті вздовж тулуба, кінцівки правої руки на тазі, лівої — під ним. Череп і кістки ніг дещо припідняті. При розчистці трохи вище тазових кісток виявлено декілька підвісок із зубів оленя (рис. 2, 1, 2).

Поховання № 23. Зберігся лише череп та декілька розрізаних кісток.

Поховання № 24 виявилось на глибині 1,3 м. Від кістяка залишилася лише верхня частина, тазові кістки і кінцівки ніг відсутні. Орієнтований головою на схід. Його перекривають рештки поховання № 8.

Поховання № 25. Виявлено череп, покладений на кінцівки рук. Очевидно, це не залишки зруйнованого поховання, а навмисне відчленування голови та кінцівок рук.

За повідомленням О. В. Бодяньського, ним було відкрито близько 40 поховань, які розміщувалися двома рядами.

При одному з поховань, дещо відособленому, був виявлений невеличкий за розмірами тонкостінний горщик з домішкою дрібно товчених черепашок. Зовнішня і внутрішня поверхні світлобурого кольору, причому внутрішня згладжена, а зовнішня — доведена до лиску. По краю

вінця — орнамент у вигляді невеликих і неглибоких ямок. Подібний орнамент оперізував і основу вінця. Висота горщика — 9,5 см, діаметр вінця 8 см, найбільший діаметр 9,3 см, діаметр дна 3,5 см (рис. 3, 1). У другому похованні знайдено разок намиста із вапняку.

Могильник, очевидно, складався з трьох рядів поховань, з яких нами досліджено лише останній ряд.

За обрядом поховання та деякими особливостями поховального ритуалу Капулівський могильник дещо подібний до пізньонеолітичних могильників Надпоріжжя⁵. Для капулівських поховань характерні колективні могили, випростане положення померлих. Деяка аналогія простежується і в інвентарі — декілька поховань супроводжувалися підвісками із зубів оленя. Поєднує їх між собою ще одна особливість — багаторазове різночасове захоронення померлих в одну і ту ж яму, внаслідок чого утворювалось декілька «ярусів».

І все ж, незважаючи на наявність багатьох спільних рис, які немовби повторювали вироблений віками поховальний обряд неолітичної доби, для кожного неолітичного могильника властива і своєрідність. Так, наприклад, для Капулівського могильника характерна порівняно незначна пофарбованість кістяків, наявність злегка скорочених поховань, які прилягали до основних, зовсім інший тип посуду, що супроводив ці поховання.

Аналіз поховального обряду та супроводжуючого інвентаря не дозволяє провести хронологічне розчленування поховань. Однак, виходячи з положення поховання № 1 (знаходиться дещо з боку), та слабкої скороченості кістяка, можна припустити, що воно пізніше від останніх. Але тут не можна говорити про скільки-небудь значний проміжок часу. Це поховання супроводжувалося посудом, який не характерний для неолітичної доби, і вказує не тільки на енеолітичний час, але й на іншу його культурну належність. На прикладі одиночних поховань Капулівського могильника засвідчено час виникнення нового обряду, пов'язаного з виділенням індивідуальних поховань, що було простежено при дослідженні Маріупольського і Чаплинського могильників. Як відомо, важливою особливістю цих могильників є наявність більш пізніх поховань, які органічно пов'язані з основними похованнями: це XXI і XXIV поховання Маріупольського могильника⁶ та 1а—5а — Чаплинського⁷. Близькими до капулівських є і поховання під кам'яними закладками на острові Сурському⁸. Значна частина виявлених тут поховань лежала витягнуто на спині, лише одне дитяче поховання, що супроводжувалося двома мисочками, лежало на спині із злегка зігнутою в коліні ногою, як і в похованні № 1 з Капулівського могильника.

Знайдений в Капулівському могильнику посуд за рядом ознак (плечисті плоскодонні горщики з високими прямими вінцями, прикрашені рельєфними смугами та відбитками гребінчастого штампу) найбільше тяжіє до кераміки з нижнього шару Михайлівського поселення і, певно, являє собою один із найдавніших проявів пам'яток цього типу.

⁵ Д. Я. Телегин. Вказ. праця.

⁶ М. Макаренко. Маріупольський могильник. К., 1933.

⁷ А. В. Добровольський. Могильник в с. Чаплі.— Археологія, т. IX. К., 1954, стор. 106—118.

⁸ В. М. Даниленко. Неоліт України.

О. Г. ШАПОШНИКОВА, А. В. БОДЯНСКИЙ

КАПУЛОВСКИЙ ЭНЕОЛИТИЧЕСКИЙ МОГИЛЬНИК НА НИЖНЕМ ДНЕПРЕ

Резюме

В 1961 г. на берегу Каховского моря у с. Капуловки Никопольского района Днепропетровской области А. В. Бодянским открыт могильник, значительная часть которого уничтожена размывом. В 1962 г. была раскопана сохранившаяся часть, где исследовано 25 погребений, которые имели коллективный характер и лежали в вытянутом положении на спине, головой на восток. К основным погребениям примыкали одиночные.

По обряду погребения и некоторым особенностям погребального ритуала Капуловский могильник близок к позднеэнеолитическим могильникам Надпорожья. Вместе с тем здесь прослеживаются и некоторые особенности: сравнительно незначительная окрашенность скелетов, наличие одиночных скорченных погребений, связанных с основными. Кроме того, капуловские погребения сопровождались особым типом посуды, несколько напоминающей керамику из нижнего слоя Михайловского поселения, хотя в целом этот могильник более древний